

סימן ו [כט ע"א]

הקדמה

סוגייתנו עוסקת בהגדרת דיני מוקצה לע"ז:

לשון ראשונה	לשון ראשונה	לשון ראשונה	לשון ראשונה
נוסח ראשון	נוסח ראשון	נוסח שני	נוסח שני
אין מוקצה	אין מוקצה	אין מוקצה	אין מוקצה
אסור עד	אסור אלא עד	אסור אלא עד	אסור עד
שיעברו בו ⁶⁵³ .	שיעשה בו	שיעברו בו.	שיעשו בו
	מעשה.		מעשה לשם ע"ז.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה נוסח ראשון: דפו"ר (בשיבוש). בכתבי היד: מינכן (בשיבוש), וטיקן 120.

מקורות הלשון הראשונה נוסח שני: דפו"ח (על פי בה"ז). בראשונים: רש"י, שטמ"ק. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119.

מקורות הלשון השניה נוסח ראשון: שטמ"ק ב בשם ל"א'.

מקורות הלשון השניה נוסח שני: רגמ"ה.

מקורות נוספים: מספר ראשונים ציטטו את סוגייתנו בציטוט חופשי: הרמב"ם בפירושו למשניות כאן ובחיבורו (איסורי מזבח פ"ד ה"ד), ראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם שם, רמב"ן בבא בתרא קכט ע"ב. מדברי כולם נראה כי גרסתם היא 'אלא עד ש...', ויתכן שבגירסת הראב"ד נוסף 'אלא עד [שעה] ש...'.⁶⁵³

⁶⁵³ בדפוסים חסירה תיבת 'בו', והוספנוה על פי שטמ"ק ב ושאר המקורות. בכת"י מינכן הנוסח 'עד שיעבדו אותו', ונוסח זה הינו טעות ברורה שכן לאחר שיעבדו את הבהמה יחול עליה איסור נעבד.

פירוש הלשונות

דעות הראשונים

כמו בסימן הקודם, נפתח בדעות הראשונים ורק לאחר מכן נדון בנוסחאות השונות.

בסוגייתנו מובאות מספר הגדרות לאיסור המוקצה: מעשה של גיזה או עבודה, מסירה לכמרים, האכלת כרשיני עבודה זרה.

נחלקו הראשונים האם ההגדרות הנ"ל מהוות תנאים המחילים את איסור המוקצה או הגבלות המפקיעות את איסור המוקצה⁶⁵⁴.

אלו הסוברים שההגדרות הינן תנאי: רגמ"ה כאן, רמב"ם (איסורי מזבח פ"ד ה"ד, ובפירוש המשניות כאן), רש"י (לקמן לא ע"א ד"ה הכי נמי), תוספות (ב"ב קכט ע"ב, ע"ז כב ע"ב), ר"י קרקושא (ב"ב שם), תוס' רי"ד (קידושין נז ע"א), אור זרוע (ב"ב סימן קיב), רא"ש (ויקרא א ב), מאירי (ע"ז כב ע"ב⁶⁵⁵), רשב"א (ב"ק מ ע"ב), ריטב"א (נדה מא ע"א), תשב"ץ (ח"ג סימן קלג), אגודה ע"ז תחילת פרק ב.

אלו הסוברים שההגדרות הינן הגבלה: רבו של רש"י (מובא ברש"י כאן), רש"י (נדה מ ע"ב)⁶⁵⁶, ראב"ד (על הרמב"ם שם; ב"ק מ ע"ב), רמב"ן (ב"ב קכט ע"ב).

רש"י בסוגייתנו הביא את שני הפירושים וצידד כפירוש השני, ואף תוס' כאן העתיקו את דברי רש"י.

לעניין סתירת דברי רש"י ראה בספר יד דוד כאן ובספר חובת הקודש איסורי מזבח פ"ד ה"ד (חיבת הקודש אות ב).

המאירי בע"ז מצא מציאה חשובה: בתוספתא ע"ז פ"ד מפורש כדעה הראשונה: "מאימתי נקרא מוקצה, משנעשה בו מעשה", וכעין זה שנינו בתוספתא תמורה תחילת פרק ד.

נוסחאות הסוגיה

נוסחאות סוגייתנו הינן שתיים שהן ארבע: לשון ראשונה על שני נוסחיה ולשון שניה על שני נוסחיה.

לשון ראשונה נוסח ראשון - "אין מוקצה אסור עד שיעבדו בו"⁶⁵⁷. נוסח זה מתפרש כפירוש הראשון שהגדרות סוגייתנו הינן תנאי האיסור.

לשון ראשונה נוסח שני - "אין מוקצה אסור אלא עד שיעבדו בו", נוסח זה לכאורה מתפרש בפשטות כפירוש השני שהגדרות סוגייתנו הינן הגבלות האיסור, שהרי בנוסח זה נאמר 'אלא עד', ובשפת חז"ל על פי רוב ביטוי זה מופיע במשמעות של 'רק לפני', לדוגמה: 'הפסח אינו נאכל אלא עד חצות' (זבחים סוף פרק ה). אף רש"י ותוס' כתבו שמלשון 'אלא עד' משמע כפירוש השני. אכן, הרמב"ם גרס 'אלא עד', ובכל זאת פירש כפירוש הראשון⁶⁵⁸. כאשר נחפש בדברי חז"ל נמצא כי יש בסיס גם לדרך הרמב"ם הואיל ולעיתים השתמשו חז"ל בביטוי 'אלא עד' במשמעות של 'רק אחרי', לדוגמה: 'אינו מתחיל למנות אלא עד שיטהר' (נזיר פ"ז מ"ב). עולה לכאורה כי הפשטות הינה כדעת רש"י ותוס', ויש מקום לשיטת הרמב"ם. אמנם, כאשר נתבונן בכל היוצאים מן הכלל נבחין שיש כלל ליוצאים מן הכלל, והכלל הינו שהביטוי 'אלא עד' מתפרש 'רק לפני', ואילו הביטוי 'אלא עד ש...' מתפרש 'רק אחרי'⁶⁵⁹. כלל זה הינו חזק למדי, וכמעט שאין לו יוצאים מן הכלל. אם כן, אדרבה, גם הנוסח 'אלא עד שיעבדו בו' מתפרש

⁶⁵⁴ כל אחד מן הראשונים התייחס רק להגדרות שציטט [ראה בחלק החידושים מי מן הראשונים ציטט כל הגדרה], אולם מסתבר שכל ההגדרות שוות – כולן תנאי או כולן הגבלה, שכן הינן מובאות בסוגיה ברצף אחד.

⁶⁵⁵ אם כי הזכיר אף את הדעה השניה. ראה עוד בדבריו בעניין ב"ק מ ע"ב, ולא זכיתי להבין.

⁶⁵⁶ ראה ריטב"א שם.

⁶⁵⁷ בדפוסים חסירה תיבת 'בו', והוספנוה על פי שטמ"ק ב ושאר המקורות. בכת"י מינכן הנוסח 'עד שיעבדו אותו', ונוסח זה הינו טעות ברורה שכן לאחר שיעבדו את הבהמה יחול עליה איסור נעבד.

⁶⁵⁸ הראב"ד הבין כי מכך שפירש הרמב"ם כפירוש הראשון מוכח שגרס כגירסה מסויימת, ולכן כתב הראב"ד: "יש בספרים שלנו נוסחא אחרינא - אין מוקצה אסור אלא עד שעה...". יתכן שכונת הראב"ד לחלק בין הנוסח 'עד' ובין הנוסח 'אלא עד', ויתכן שכונת הראב"ד לחלק בין הנוסח 'אלא עד' ובין הנוסח 'אלא עד שעה' [ראה הערה 660]. כך או כך, בידינו פירוש המשניות לרמב"ם, ושם מובאת הגירסה 'אלא עד'.

⁶⁵⁹ וכאשר רוצים לומר 'רק לפני', משתמשים בביטוי 'אלא עד שלא'. ראה ב"מ פ"ז מ"א: "אלא עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם..."

בפשטות כפירוש הראשון [כדעת הרמב"ם], ותימה על רש"י ותוס' שהבינו כי נוסח זה מתפרש בפשטות כפירוש השני⁶⁶⁰.

לשון שניה נוסח ראשון – "אין מוקצה אסור אלא עד שיעשה בו מעשה". נוסח זה מקביל לנוסח השני בלשון הראשונה, וכל הנאמר שם שייך אף לכאן. אגב, נוסח זה נראה כשיבוש שלשון הברייתא שבהמשך הסוגיה השתרבבה אף למימרא של רב יצחק.

לשון שניה נוסח שני – "אין מוקצה אסור אלא עד שיעשו בו מעשה לשם ע"ז". הנוסח הנוכחי מתפרש כפירוש הראשון, שהרי נאמר בו 'מעשה לשם ע"ז', ומוכח שהמעשה הינו התנאי המחיל את האיסור ולא ההגבלה המפקיעה את האיסור. בנוסח זה נאמר 'אלא עד ש...', ולפי דרכנו למדנו מכאן כדעת הרמב"ם שהביטוי 'אלא עד ש...' מתפרש במשמעות 'רק אחרי'.

נוסח הברייתא

תנאי המעשה בבהמת המוקצה הוזכר פעמים בסוגייתנו, פעם ראשונה במימרת רב יצחק ופעם שניה בברייתא ששנה רב חנניה טריטאה. בפתיחת הסימן הצגנו את המקורות השונים לגבי המימרא, וכאן נציג את המקורות השונים לגבי הברייתא.

"אלא עד שיעשו בו מעשה" – נוסח הדפוס. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 120, גניזה.

"עד שיעשה בו מעשה" – כת"י מינכן.

"אלא שיעשו בו מעשה" – כת"י וטיקן 119. [נוסח זה ודאי מתפרש 'רק אחרי'].

ניתן להבחין בבירור כי בחלק מהמקורות אין עקביות לגרוס בברייתא כמו במימרא. לדעת הרמב"ם וסיעתו אכן כל הנוסחאות מתפרשות באופן שוה ואין סיבה לשמור על עקביות בסגנון, אולם לדעת רש"י וסיעתו כל נוסח מתפרש באופן שונה, והמקורות שהביאו נוסחאות שונות הינם מוטעים.

הקבלת הסימן לסימן הקודם

בסימן הקודם הבאנו מחלוקת פירושים וגרסאות האם הגדרת 'שבע שנים' הינה תנאי או הגבלה, והרי זה דומה מאד למחלוקת הפירושים והגרסאות שכאן האם ההגדרות שבסוגייתנו הינן תנאי או הגבלה. הרמב"ן בב"ב קט"ב ע"ב אף הקביל בפירוש בין הנושאים, ולא מצאתי חולק על דבריו.

נפקא מינה בין הלשוניות

מחלוקת הפירושים והנוסחאות התפרשה למעלה, ומחלוקת הפירושים הינה מחלוקת בהלכה.

להערות הנוסח [כט ע"א]

(ד)תני⁶⁶¹ רב חנניא טריטאה קמיה דר' יוחנן...

⁶⁶⁰ אף הראב"ד כתב שמהנוסח 'אלא עד' משמע כפירוש 'רק לפני'. אכן, על הראב"ד אין התמיהה קשה כל כך, שכן גירסתו היא 'אלא עד שעה שיגוזו או שיעבדו בו', ואפשרי לטעון כי ביטוי זה מתפרש 'רק לפני'. אמנם, עדיין דברי הראב"ד קשים משני פנים: [א]. הנוסח 'אלא עד שעה' אינו נראה נכון, שכן חז"ל משתמשים בביטוי זה רק כאשר יש בכך צורך למבנה המשפט, במקרים שבלשונו היינו אומרים 'עד מתי ש...', (ראה נדרים פ"ח משניות ה ו, נדה פ"ז מ"ב). [ב]. מצאנו מקום אחד שחז"ל משתמשים בביטוי 'אלא עד שעה ש...' בצורה מקבילה לכאן [- שהשעה היא שעת פעולה מסוימת], והמשמעות שם הינה 'רק אחרי!' ראה ירושלמי גיטין (פ"ח ה"א): "לא קנה אלא עד שעה שיגביה או עד שעה שימשוך ויוצא".

⁶⁶¹ בדפוס וברוב כתבי היד הנוסח 'דתני', בכת"י וטיקן 120 הנוסח 'תני' ויתכן שזו הגהה מסברא כדרכו של כת"י זה, בכת"י הגניזה היה כתוב 'דתני' אלא שבא מגיה ומחק את האות ד. הנוסח 'דתני' מבוסס יותר מצד המקורות, אולם הנוסח 'תני' מובן בהרבה. בעל הגליון (המובא בשטמ"ק א) גרס 'דתני' וביאר גירסה זו, וראה בחלק החידושים מה שנכתב על דבריו.

סימן ז [כט ע"א]

הקדמה

במשנתנו שינו לגבי מוקצה ונעבד האסורים למזבח: "זה וזה מותרין באכילה".

להלן סוגיית הגמרא:

לשון ראשונה

מנא הני מילי אמר רב פפא דאמר קרא ממשקה ישראל מן המותר לישראל ואי ס"ד אסירי להדיוט למה לי קרא מעטינהו מגבוה. וכל היכא דאסירי להדיוט לא בעי קרא והא טרפה דאסירא להדיוט ומעטיה קרא מגבוה, דתניא כשהוא אומר מן הבקר למטה שאין ת"ל אלא להוציא את הטרפה. איצטריך סד"א הני מילי דנטרפה ואחר כך נתקדשה אבל נתקדשה ואחר כך נטרפה אימא דתישרי לגבוה. והא מהכא נפקא כל אשר יעבור תחת השבט פרט לטרפה שאינה עוברת, ההוא נמי איצטריך סלקא דעתך אמינא הני מילי היכא דלא היתה לה שעת הכושר דנולדה טרפה ממעי אמה אבל היכא דהיתה לה שעת הכושר ויצאת לאויר העולם ואח"כ נטרפה אימא תשתרי לגבוה קמ"ל.

לשון שניה

מה"מ אמר רב פפא דאמר קרא ממשקה ישראל מן המותר לישראל, אא"ב לישראל שרי מש"ה אצטריך קרא למיסר לגבוה אלא אי אמרת אסורין להדיוט למה להון קרא מן הבקר להוציא נעבד ומן הצאן להוציא את המוקצה, פשיטא כיון דאסורין להדיוט לא מייתנין מנהון דהא נפקא ליה ממשקה ישראל מן המותר לישראל, אלא ש"מ שרי להדיוט. וכל היכי דאסורא להדיוט לא כתיב קרא למיסר לגבוה והתניא כל אשר יעבור כו', ועד כען כל היכי דאסורא להדיוט לא כתיב קרא לגבוה דאסור והא תניא כשהוא אומר הבקר למטה שאין ת"ל אלא להוציא את הטרפה. הני תלתא קראי צריכי דאי כתיב קרא ממשקה ישראל מן המותר לישראל ה"מ היכא דלא היתה לו שעת הכושר לא להדיוט ולא לגבוה אבל היתה לו שעת הכושר להדיוט נותר לגבוה כתב רחמנא מן הבקר למטה שאין ת"ל אלא להוציא את הטרפה. וכל אשר יעבור תחת השבט למאי אתא אי מהתם הו"א דלא תקדיש טריפה אבל אקדיש כשרה והוות טריפה ברשות הקדש אימא שפיר דמי קמ"ל.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תשב"ץ ח"א סימן סז, רא"ם ויקרא א ב. בכתבי היד: כל כתבי היד. [כת"י פרנקפורט וכת"י הגניזה נקטעים באמצע הלשון הראשונה ויתכן שגרסו גם את הלשון השניה, בפרט כת"י פרנקפורט אשר ע"פ רוב דומה לנוסח הרגמ"ה].

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רגמ"ה, שטמ"ק ב. [בעל הילקוט בחר להביא את הסוגיה המקבילה במנחות, בפרשת ויקרא (רמז תלו) ובספר יחזקאל (רמז שפג), כך שאין לדעת כיצד גרס בסוגייתנו].

פירוש הלשונות

מבנה הסוגיה

סוגייתנו עוסקת בשני נושאים: היתר אכילת מוקצה ונעבד, והצרכת שלושת המיעוטים המונעים הקרבת טריפה. שני הנושאים קשורים זה לזה, שכן הלימוד 'ממשקה ישראל' מופיע בשניהם. בנושא הראשון מופיע הלימוד כהוכחה לכך שמוקצה ונעבד מותרים להדיוט, שאם לא כן היינו יכולים למעטם מכח הפסוק 'ממשקה ישראל' ולא היינו נזקקים למיעוט מפורש. בנושא השני מופיע הלימוד כאחד מן המקורות המונעים את הקרבת הטריפה, ונדרשת הגמרא להסביר מדוע נצרכים כל הלימודים. יתר על כן, הגמרא מקשרת בין שני הנושאים בצורת שאלה: אם אכן הפסוק 'ממשקה ישראל' פוסל הקרבת דברים האסורים באכילה, מדוע נכתבו לימודים אחרים למעט הקרבת טריפה?

יש בין הלשונות הבדל קטן במבנה הסוגיה: הלשון הראשונה מציגה את הקושיה על הלימוד 'מן הבקר' ומתרצת את הקושיה, ולאחר מכן מקשה מן הלימוד 'אשר יעבור'. הלשון השנייה מציגה לאלתר את הקושיה על שני הלימודים.

ניתן לזהות בלשון השנייה את הניב וסגנון ההסברה של הלשון ה'ירושלמית'.

מחלוקת הסוגיות והלשונות

קיימים שלושה לימודים לאסור הקרבת טריפה: 'ממשקה ישראל', 'מן הבקר', 'אשר יעבור'. סוגייתנו, על שתי לשונותיה, והסוגיה המקבילה במנחות (ה ע"א) עוסקות בהצרכת שלושת הלימודים. בסוגיה שבמנחות הוסבר כך:

'ממשקה ישראל' – טריפה מלידה ואח"כ הקדישה.

'מן הבקר' – הקדישה ואח"כ נטרפה.

'אשר יעבור' – נטרפה ואח"כ הקדישה.

בלשון השנייה שבסוגייתנו הוסבר כך:

'ממשקה ישראל' – טריפה מלידה ואח"כ הקדישה.

'מן הבקר' – נטרפה ואח"כ הקדישה.

'אשר יעבור' – הקדישה ואח"כ נטרפה.

בלשון הראשונה אין הדברים בהירים. הפשטות היא כסוגיה במנחות וכן פירש רש"י, אולם ניתן גם לבאר כלשון השנייה וכן פירש רגמ"ה. בזאת רגמ"ה לשיטתו בכמה מקומות שמאחר וגרס את הלשון השנייה ביאר על פיה את הלשון הראשונה. נאמן לפירושו כתב רגמ"ה בביאורו ללשון השנייה: "כלישנא קמא, אלא דבהאי לישנא מפורש טפי"⁶⁶².

נפקא מינה בין הלשונות

לכאורה אין כלל נפקא מינה בין הלשונות אלא 'משמעות דורשים איכא בינייהו'.

⁶⁶² המחלוקת בין רש"י לרגמ"ה מורגשת כבר בקושיית הגמרא על ייתורו של הלימוד 'אשר יעבור'. רש"י פירש כי הקושיה היא שהפסוק מלמד על נטרפה ולבסוף הקדישה, ורגמ"ה פירש כי הקושיה היא שהפסוק מלמד על הקדישה ולבסוף נטרפה.

עיקר הלימוד 'אשר יעבור' מלמד שמעשר בהמה לא חל על טריפה. בפשטות מסתבר כלשון הראשונה אליבא דרש"י שהלימוד נצרך לבהמה שנטרפה לפני הקדשה, שכן גם במעשר בהמה מדובר באופן זה. רגמ"ה מתרץ את שיטתו [ואת שיטת הלשון השנייה] באמרו: "כלומר, אף על גב דקודם לכן לא היא טרפה אלא לאחר שנכנסה לדיר נעשת טרפה... אף הכא אף על פי דלא נטרפה אלא מאחר שהקדישה לא קרבה". פירוש, בהמה שנכנסה לדיר ואח"כ נטרפה [לפני שהספיק לעשר] מקבילה לבהמה שהקדישה ואח"כ נטרפה.

סימן ה [כט ע"א]

הקדמה

"ואיזהו אתנן, האומר לזונה הא ליך טלה זה בשכרך, אפילו הן מאה כולן אסורין".

מבררת הסוגיה:

לשון ראשונה

היכי דמי אילימא דשקלה אנרא מאה בהמות פשיטא דכולהו אסירי מה לי חד מה לי מאה, לא צריכא דשקלה אנרא חדא ויהיב לה מאה דכולהו מכח אתנן קאתי.

לשון שניה

אי דהוה אנרא מאה פשיטא דכולן אסורין, לא צריכא דהוי אנרא חדא ויהיב לה חד ואיתפיסת לה מן קדמאה וקא הדר ומשדר לה עד מאה דמהו דתימא כיון דאיתפסת לה מן קדמאה הילין דקא משדר לה מתנה נינהו קמ"ל דהאי מרבה באתננה הוא.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס. בראשונים: רמב"ם (איסורי מזבח פ"ד הי"א). בכתבי היד: כל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשוניות: בראשונים: רש"י, רגמ"ה, שטמ"ק.

פירוש הלשונות

הגמרא טוענת שהציור המובן מפשטות המשנה הינו פשוט מכדי לשנותו במשנה, ולפיכך מעמידה הגמרא את המשנה בציור מחודש יותר – התנה לתת לה טלה אחד ולבסוף נתן מאה. כיצד נתן את המאה? **בלשון הראשונה** משמע כי נתן לה את המאה בבת אחת, **ובלשון השניה** נאמר כי נתן לה את המאה בזה אחר זה.

נפקא מינה בין הלשונות

בלשון השניה יש חידוש שאין בראשונה בכך שהלשון השניה אוסרת אף באופן שנתן את המאה בזה אחר זה. הרמב"ם (איסורי מזבח פ"ד הי"א) נקט כלשון הראשונה, באופן שמשתמע מדבריו כי האיסור נאמר באופן שנתן לה את המאה בבת אחת⁶⁶³.

דיון בלשונות

אפילו הדין של הלשון הראשונה נראה מחודש, לומר שאתנן יכול לחול על יותר ממה שהתנה. לפיכך יש להקשות על הלשון השניה, הלא כל ראיית הגמרא לפירושה היא מכך שדין המשנה פשוט, ואם כן, מדוע לא העמידה הלשון השניה את המשנה בציור של הלשון הראשונה? וכי גם ציור זה פשוט מכדי לשנותו במשנה?

אמנם, הציור של הלשון הראשונה מעורר את המחשבה ואין בו מושכל ראשון, אלא כל דין שנאמר בו יהיה מחודש - בין אם נאמר שלא חל אתנן כלל, בין אם נאמר שניתן לברור ולהחליט שהאתנן יחול רק על אחת מהבהמות⁶⁶⁴, ובין אם נאמר שכל הבהמות אסורות. על כן מובן כי יתכן שסברה הלשון השניה שפשוט כי הדין האחרון נכון, ואין המשנה צריכה לאמרו.

⁶⁶³ יש שני טעמים לחלק בין הציורים ולהחמיר רק כאשר נתן לה מאה בבת אחת: [א]. כאשר נתן לה מאה בבת אחת כל אחד ואחד ראוי להיות עיקר האתנן. [ב]. כאשר נתן לה מאה בבת אחת כל תשעים ותשעת הנוספים נטפלים לאחד שניתן עמהם.

⁶⁶⁴ בדומה למבואר לקמן (ל ע"א) לגבי מחליף עשרה כבשים בתשעה וכלב.

להערות הנוסח [כט ע"א – ע"ב]

- א. ולא נתן לה. בשטמ"ק ב נוסף: אתננה מותר.
- ב. מאי יהיב לה. בשטמ"ק ב נוסף: הא לא יהיב לה ולא מידי⁶⁶⁵.
- ג. וליחול עליה אתנן למפרע. <בטור מקביל – לישנא אחרינא⁶⁶⁶ אמאי מותר, תיגלי מילתא למפרע דכי בא עליה ויהיב לה דמעיקרא אתנן הוא.
- ד. ואלא דאמר לה לא ניקני לך עד שעת ביאה. <בטור מקביל – לישנא אחרינא⁶⁶⁷ ואי דלא אקני לה.
- ה. ניקני לך מעכשיו. <בטור מקביל – לישנא אחרינא⁶⁶⁸ אפקיה [למאי דבעית]⁶⁶⁹.
- ו. אבל הקדישתו. בשטמ"ק ב נוסף: דאיתיה בשעת ביאה.
- ז. היא גופה קמיבעיא ליה, הקריבתו והא ליתיה בשעת ביאה מותר, אבל הקדישה בשעת ביאה אסור. <בטור מקביל – נוסח שטמ"ק ב⁶⁷⁰ דר' אלעזר גופא קמיבעי' ליה, מי אמרינן הקריבתו אמר ר' אלעזר דמותר דהא ליתיה בשעת ביאה אבל הקדישה דאיתא בשעת ביאה אסור.
- ח. או דלמא כיון דתנן אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט, הקדישתו מותר וכל שכן הקריבתו, תיקו. <בטור מקביל – לישנא אחרינא⁶⁷¹ או דילמא הקריבתו גופה דאמר ר"א הקדישתו הוא דהא אמרי' אמירתו לגבוה [כמסירתו להדיוט, הקדישתו מותר וכל שכן הקריבתו]⁶⁷² תיבעי.
- ט. טלה זה. בשטמ"ק ב הנוסח: וכי אמר לה הבעלי בטלה זה מי מתסר⁶⁷³.
- י. דלא קניא במשיכה. <בטור מקביל – לישנא אחרינא⁶⁷⁴ דבמעות קניא.

⁶⁶⁵ כעין זה בסוגיה המקבילה בעבודה זרה (סב ע"ב), אולם יש שם גם נוסח חילופי - ראה הגו"צ שם.

⁶⁶⁶ הובאה בשטמ"ק ב. בסוגיה המקבילה בע"ז שם הנוסח דומה ללשון הראשונה.

⁶⁶⁷ הובאה בשטמ"ק ב וברגמ"ה. לגבי נוסחי הסוגיה המקבילה בע"ז עיין בחלק היחידשים.

⁶⁶⁸ הובאה בשטמ"ק ב וברגמ"ה. בשטמ"ק ב נמצאת 'לישנא אחרינא' זו כהמשך ללישנא אחרינא הקודמת. אף בסוגיה המקבילה בע"ז יש שתי נוסחאות: קני מעכשיו / שקליה.

⁶⁶⁹ כך נוסף ברגמ"ה.

⁶⁷⁰ לפי הסגנון נראה כי נוסח זה הינו חלק מהלישנא אחרינא שנביא בסמוך, אולם בעל שטמ"ק ב הביא נוסח זה בסתמא. נוסח הסוגיה המקבילה בע"ז דומה יותר לנוסח שטמ"ק ב ונוסח הלישנא אחרינא.

⁶⁷¹ הובאה בשטמ"ק ב.

⁶⁷² מקוצר בתיבת "וכו", והשלמנו על פי הדפוס.

⁶⁷³ נדצ"ל מי מתסר.

⁶⁷⁴ הובאה בשטמ"ק ב וברגמ"ה. בסוגיה המקבילה בע"ז הנוסח כלשון הראשונה.

סימן ט [כט ע"ב]

הקדמה

הגמרא הקשנה סתירה בין הברייתות האם יש דין אתנן בציור שבא עליה ואח"כ נתן לה. רב חנן בר רב חסדא תירץ כי הברייתא האוסרת עוסקת באופן שהתחייבות הייתה על 'טלה זה', וביארה הגמרא [במהלך השני] שמדובר בזונה ישראלית שאינה קונה במשיכה, וקנתה את הטלה בקניין חצר.

ממשיכה הסוגיה:

לשון ראשונה

[ו]הא יהבית לה מעיקרא? דשוויה לה אפותיקי, ואמר לה אם עד יום פלוני יהיבנא לך זוזי מוטב, ואם לאו – מלה באתננך.

לשון שניה⁶⁷⁵

אי הכי⁶⁷⁶ הרי נתן לה ואח"כ בא עליה [הוא]⁶⁷⁷? אלא⁶⁷⁸ כגון דאתפסיה ניהלה⁶⁷⁹ <נוסח ראשון> במשכון <נוסח שני> במשיכה.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: נוסח הדפוס וכל כתבי היד.

מקורות לשתי הלשונות: רגמ"ה, שטמ"ק.

⁶⁷⁵ לשון זו מובאת בשני נוסחים שונים, כאשר ההבדל העיקרי בין הלשונות הינו במילה האחרונה. בשטמ"ק א העתיק את כל תיבות הלישנא אחרינא בכל אחד מן הנוסחים, ובשטמ"ק ב העתיק רק את שלושת התיבות האחרונות. כאן איחדנו את הנוסחים השונים [מלבד התיבה האחרונה], ואת השינויים ביניהם הבאנו בהערות.

⁶⁷⁶ אי הכי. בנוסח השני [בשטמ"ק א] 'והרי'.

⁶⁷⁷ הוא. על פי הנוסח השני [בשטמ"ק א].

⁶⁷⁸ אלא. על פי רגמ"ה ושטמ"ק א [בשני הנוסחים]. בשטמ"ק ב חסר. יתכן שבאמת יש לגרוס 'אלא' רק בנוסח השני, כפי שנכתוב בגוף הסימן.

⁶⁷⁹ דאתפסיה ניהלה. בשטמ"ק א נוסח א 'דאתפסה ניהלה', בנוסח ב 'דאתפסיה ניהליה', בשטמ"ק ב נוסח א 'דאתפס' ניהלה" ובנוסח ב "דאתפס' ניהליה". הצגתי למעלה את הנוסח הנכון מבין כולם.

פירוש הלשונות

קושיית הגמרא

הגמרא מקשה, אם הטלה נמצא בחצר הזונה כבר לפני הזנות, הלא אין זה מוגדר כבא עליה ואחר כך נתן לה. הלשון השניה מוסיפה לטעון כי ציור זה מוגדר כנתן לה ואחר כך בא עליה.

תירוץ הגמרא

לפי הנוסח הראשון בלשון השניה, הרי הלשון השניה שווה ללשון הראשונה, והגמרא מתרצת כי מדובר באופן שהזונה זכתה בטלה כמשכון או אפותיקי, ואזי חל דין אתנן – למרות שבפועל זכתה הזונה בטלה רק לאחר הביאה.

את הנוסח השני בלשון השניה פירש רגמ"ה כך: "כגון דאתפסיה⁶⁸⁰ ניהלה במשיכה ואח"כ בא לידו של רבו ולא נתנה לה עד לאחר ביאה". פירוש לפירוש, לפני הזנות הזונה משכה את הטלה והחזירה את הטלה לנותנו [- רבו של הטלה, דהיינו בעליו], ולאחר הזנות הבעל נתן בשנית את הטלה לזונה.

בפשטות מדובר כאן באופן שלפני הזנות ביצעו קניין משיכה רגיל, אולם אם כן הרי אין זה 'נתן לה ואחר כך בא עליה' אלא 'נתן לה ואחר כך בא עליה', ולא מובן כיצד ניתן לפרש כן את הברייתא, ואף לא מובן היאך חל דין אתנן. לפיכך צריך לפרש שהמשיכה לא היתה לשם קניין רגיל אלא לשם קניית אפותיקי, ובכך מתפרש הנוסח השני כנוסח הראשון וכלשון הראשונה, אולם בקניין משיכה חלף קניין חצר.

נוסח רש"י

את קושיית הגמרא מביא רש"י כנוסח הלשון הראשונה. לגבי תירוץ הגמרא לא ברור כיצד גרס רש"י, בדפו"ר יש תיבה לא ברורה 'נמשכין' אשר שטמ"ק א הגיה אותה 'במשכון', ואילו שטמ"ק ב מחק אותה. אף בדפו"ח מחקו תיבה זו [על פי בה"ז], וכן בכתבי היד אינה נמצאת [וגם התיבות שלאחריה אינן].

שטמ"ק א – על פי גרסתו 'במשכון' - כתב כי רש"י גרס בקושיית הגמרא כלשון הראשונה ובתירוץ הגמרא כנוסח הראשון בלשון השניה.

נפקא מינה בין הלשונות

משכון או אפותיקי

משכון אינו אפותיקי ואפותיקי אינו משכון. משכון הינו חפץ הנמסר למלוה כפקדון שיוכל לעכבו עד תשלום החוב, אפותיקי הינו חפץ שנקבע כי הוא זה שמיועד לפרוע את החוב⁶⁸¹. כמובן, יתכן שחפץ מסויים יהיה גם משכון וגם אפותיקי.

הלשון הראשונה תירצה כי מדובר באפותיקי והלשון השניה [נוסח א] תירצה כי מדובר במשכון. בלשון השניה נוסח ב מבואר שהיה קניין משיכה, והסברנו כי המשיכה היתה לשם אפותיקי. לא מסתבר שהמשיכה היתה לשם משכון, שכן הזונה החזירה לאלתר את הטלה לנותנו. בסוגיה המקבילה בע"ז מפורש כלשון הראשונה שמדובר באפותיקי⁶⁸².

בלשון הראשונה המעמידה באפותיקי לא התפרש האם האפותיקי צריך להיות גם משכון. על כל פנים, מסתבר שללשון זו אין חל דין אתנן על משכון שאינו אפותיקי ואין הוא עצמו מיועד להיות אתנן.

בלשון השניה [נוסח א] המעמידה במשכון לא התפרש האם המשכון צריך להיות גם אפותיקי, וכן לא התפרש מה דין אפותיקי שאינו משכון. אם נכונים דברי בעל שטמ"ק א שרש"י גרס 'משכון', מוכח שגם ללשון השניה מדובר באפותיקי, שכן רש"י כתב בפירוש שהטלה מיועד להוות פרעון.

⁶⁸⁰ בדפוס וילנא הוסיפו כאן 'רועה' ללא מקור, ובכך שינו את המכוון.

⁶⁸¹ יש חילוקי אופנים ושיטות בפרטי דיני אפותיקי, ראה חו"מ סימן קיז ואנציקלופדיה תלמודית ערך אפותיקי.

⁶⁸² אגב, המאירי שם כתב שאם לא ישלם נקנה הטלה למפרע. יש להקשות, הלא להלכה בעל חוב גובה רק מכאן ולהבא, כל עוד שלא אמר בפירוש 'קנה מעכשיו' (פסחים ל ע"ב, או"ח סימן תמא). אף בדברי רש"י בסוגייתנו לפי גירסת צ"ק נאמר כי הטלה נקנה למפרע, אולם אין זו הגירסה המקורית ברש"י.

שעת זכיית הטלה וצורת קניינו

שאלה: לאחר שהעמידה הגמרא את הברייטא באפותיקי או משכון, האם משאירה הגמרא את האוקימתא הקודמת שמדובר בחצר, או שאין צורך לאוקימתא זו? ובכן, הראשונים כולם הסבירו כי גם למסקנא נשאר האוקימתא שמדובר בחצר⁶⁸³. כך כתבו: רש"י וריטב"א ומאירי בע"ז (סג ע"א) ורמב"ם (איסורי מזבח פ"ד הי"ג), וכן משמע בפירוש מתוס' ותוס' ר"י מפריש בע"ז שם.

הנידון תלוי כיצד הציגה הגמרא את האוקימתא האחרונה שמדובר באפותיקי או משכון. בסוגיה בע"ז האוקימתא פותחת בתיבות 'לא צריכא ד...', בלשון הראשונה בתמורה האוקימתא פותחת ללא תיבת קישור, ובלשון השניה בתמורה [לגירסת שטמ"ק א] האוקימתא פותחת בתיבת 'כגון'. מכל אלו משמע כי הגמרא אינה חוזרת בה מהאוקימתא הקודמת. לעומת זאת, בלשון השניה גירסת רגמ"ה ושטמ"ק ב האוקימתא פותחת בתיבת 'אלא', ומשמע כי הגמרא חוזרת בה מהאוקימתא הקודמת. יתכן שבאמת יש לגרוס את התיבה 'אלא' רק בלשון השניה נוסח ב ולא בלשון השניה נוסח א, שכן בלשון השניה נוסח ב הגמרא וודאי חוזרת בה ומעמידה שהטלה נקנה במשיכה ולא בקניין חצר.

הלשון השניה [נוסח ב] העמידה באופן שהזונה קנתה את הטלה במשיכה לפני הביאה, והסברנו כי הקניין היה לשם אפותיקי.

מה דעת הלשונות זו על זו? לפי הלשון הראשונה שמדובר דווקא בקניין חצר בשעת ביאה [כפירוש הראשונים], משמע כי כאשר נעשתה משיכה לפני ביאה אין חל דין אתנן, משום שקניין האפותיקי או המשכון לא יכול להתבצע לפני שחלה ההתחייבות, או משום שדין אתנן חל רק בקניין שבשעת ביאה. לפי הלשון השניה [נוסח ב] שמדובר בקניין משיכה לפני ביאה, מסתבר כי יש ללמוד בקל וחומר לקניין חצר בשעת ביאה.

⁶⁸³ יש להסתפק האם הקניין נצרך לעצם קניית האפותיקי או המשכון, או שמא נקנים הם ללא קניין, והקניין נצרך כדי להחיל דין אתנן בכך שהטלה בא לידה בשעת ביאה, ויתכן גם שהקניין נצרך לשתי המטרות. לפי הלשון השניה נוסח ב שהטלה נקנה במשיכה נראה כי הקניין נצרך רק לעצם קניית הטלה, שכן מבצעים את הקניין לפני הביאה.

אם נניח שהטלה מהוה משכון ואפותיקי כאחד, ונניח שהקניין נעשה לצורך קניית הטלה, יש להסתפק האם הקניין נצרך לקניית האפותיקי או לקניית המשכון או לשניהם.

סימן י [כט ע"ב]

לתשומת לב: סדר הלשונות 'הלשון הראשונה' ו'הלשון השניה' הינו כסדרן בדברי רוב הראשונים, ולא כסדרן בגמרא שבדפוס.

הקדמה

נחלקו אב"י ורבא האם אתננה של זונה ישראלית אסור לגבוה.

מקשה הגמרא:

מיתבי, אחד זונה גויה ואחד זונה ישראלית אתננה אסור, תיובתא דאב"י.

[אמר לך אב"י] כי קתני הא בעריות שאין קדושין תופסין בה. והא קתני סיפא אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט אתננה אסור והא הני קדושין תופסין בהן.

לשון ראשונה

רבי אלעזר היא דאמר פנוי הבא על הפנויה שלא לשום אישות עשאה זונה. אי ר' אלעזר מאי איריא אלמנה ניתני פנויה, אלמנה איצטריך סלקא דעתך אמינא הואיל ובנין אב הוא לא ניתסרו קא משמע לן.

לשון שניה

(אמר לך אב"י) הא מני ר' עקיבא היא דאמר אין קדושין תופסין בחייבי לאוין והא קמשמע לן דכל זונה לא תפסי בה קדושין דומיא דאלמנה דלא תפסי בה קדושין. ולרבא מאי שנא דקתני כגון אלמנה לכ"ג, דומיא דאלמנה מה אלמנה לא לקי עד דמתרי בה אף זונה עד דאמר הא לך לאפוקי מדרבי אלעזר דאמר רבי אלעזר פנוי הבא על פנויה שלא לשם אישות עשאה זונה אבל היכא דזונה מעיקרא ה"נ דאסור.

מקורות הלשונות

מקורות הלשון הראשונה: אין מקורות שיש בהן רק את הלשון הראשונה, אך בעל לחם משנה רצה לומר שכך הייתה גירסת הרמב"ם.

מקורות הלשון השניה: בראשונים: רבינו אברהם מן ההר (יבמות סא ע"ב), מגדל עוז (איסורי ביאה פרק יח), זוהר הרקיע לרשב"ץ חלק הלאוין סימן צא. בכתבי היד: וטיקן 120, אכן כתב היד משובש ויתכן שבמקור הנוסח היו קיימות שתי הלשונות.

מקורות לשתי הלשונות: נוסח הדפוס. בראשונים: רש"י, תוס', רגמ"ה, שטמ"ק. בכתבי היד: כל כתבי היד [למעט וטיקן 120, ראה למעלה].

פירוש הלשונות

ביאור הלשונות

תחילת הסוגיה

הגמרא הקשתה על דעת אב"י מברייטא המחמירה בפירוש לאסור אתן זונה ישראלית. תירצה הגמרא שלדעת אב"י יש להעמיד את הברייטא באופן שהזונה היא ערווה שאין הקידושין תופסים בה. חוזרת הגמרא ומקשה: הלא בסוף הברייטא מבואר שאתן חל גם באופן של 'אלמנה לכהן גדול', גרושה וחלוצה לכהן הדיוט'.

תירוץ הלשון ראשונה

מתרצת הגמרא שהברייטא הינה כשיטת ר' אלעזר הסובר שביאת פנוי ופנויה נקראת זנות. מקשה הגמרא: אם הברייטא מחמירה אפילו בפנויה – מדוע הוצרכה הברייטא להשמיענו 'אלמנה לכהן גדול'. הגמרא עונה שלולי דברי הברייטא היה מקום ל'הוה אמינא' שאיסור אתן חל רק בפנויה ולא באלמנה לכהן גדול. ראה ברש"י ובתוס' את ביאור ההוה אמינא.

תירוץ הלשון שניה

מתרצת הגמרא שהברייטא הינה כשיטת ר' עקיבא הסובר כי אף אלמנה לכהן גדול הינה בכלל 'אין קידושין תופסין בה'. מקשה הגמרא: לדעת רבא הסובר שהברייטא מחמירה אפילו בפנויה – מדוע הוצרכה הברייטא להשמיענו 'אלמנה לכהן גדול'.

משיבה הגמרא באריכות: "דומיא דאלמנה מה אלמנה לא לקי עד דמתרי בה אף זונה עד דאמר הא לך. לאפוקי מדברי אלעזר דאמר רבי אלעזר פנוי הבא על פנויה שלא לשם אישות עשאה זונה אבל היכא דזונה מעיקרא ה"נ דאסור".

התשובה אינה בהירה, ונאמרו בה מספר ביאורים:

הראשונים בסוגייתנו פירשו שיש הגבלה שאתן חל רק אם אמר 'הילך אתן'. הגבלה זו השמיעתנו הברייטא באמרה 'כגון אלמנה לכהן גדול...'; דהיינו: כפי שיש מלקות באלמנה רק לאחר התראה, כך חל דין אתן רק על ידי אמירת 'הילך אתן'. ומוסיפה הגמרא שההגבלה שחידשה הברייטא הינה נגד שיטת ר' אלעזר. ראה ברש"י ותוס' מה הינם כלליה של הגבלה זו.

הגר"א והחזו"א פירשו שהברייטא השמיעתנו שאתן חל רק באופן של 'אלמנה לכהן גדול'. דהיינו, אם לא חל על האשה דין זונה מתחילה – יכול לחול כעת רק באופן של איסור כגון אלמנה לכהן גדול. הגר"א הגיה ומחק את התיבות "דומיא דאלמנה מה אלמנה לא לקי עד דמתרי בה, אף זונה עד דאמר הא לך", ואילו החזו"א הסביר את התיבות לשיטתו.

רבינו אברהם מן ההר (יבמות סא ע"ב) נקט כשני הפירושים, וסובר שהברייטא השמיעתנו שני חידושים. לרבינו אברהם מן ההר יש פירוש מחודש לכל הסוגיה, ולדבריו יתפרשו החידושים באופן שונה מאשר פירשום המפרשים הנזכרים.

יש להקשות על שיטת רבינו אברהם מן ההר, כיצד ניתן ללמוד שני חידושים מברייטא אחת, הלא יתכן שהברייטא באה להשמיענו רק חידוש אחד [- החידוש השני שנלמד מעצם דברי הברייטא], ושוב אין לנו מקור לחידוש הראשון שנלמד רק מכך שדברי הברייטא מיותרים.

נוסח הלשונות וסדרן

בסוגייתנו יש ערבוב בסדר הלשונות.

הסוגיה נחלקת לשלושה חלקים: חלק ראשון הינו ה'מיתיבי'; חלק שני הינו התירוץ הראשון עם הקושיה עליו; חלק שלישי הינו המשך המשא ומתן בסוגיה.

חילוף הלשונות קיים רק בחלק השלישי שבסוגיה, ואכן, בטקסט הגמרא העתקנו שתי לשונות רק לגבי החלק השלישי.

בנוסח הדפוס סדר הלשוניות הפוך מסדרן שבראשונים. מלבד ההיפוך, אירעה טעות של ממש בצורת הבאת הלשוניות: בתחילה הובא חלקה הראשון של הסוגיה; לאחריו הובא חלקה השלישי של הסוגיה, כנוסח הלשון השני; לאחריו הובא חלקה השני של הסוגיה; ולבסוף הובא חלקה השלישי של הסוגיה, כנוסח הלשון הראשונה. בצורה זו אין הבנה ללשון השניה [אשר הובאה ראשונה] מפני שעדיין חסר ללומד את חלקה השני של הסוגיה. ואכן, שטמ"ק ב והגר"א העירו שיש לתקן את הטעות.

כיצד אירעה הטעות? נראה כי הלשון השניה הייתה כתובה בגליון הגמרא, והמעתיק שילבה שלא במקומה: לא העתיקה לאחר הלשון הראשונה, אלא בין חלקה הראשון של הסוגיה ובין חלקה השני.

נוסח הדפוס נראה כנוסח כללי לעדי הנוסח הצרפתיים המאוחרים – הטעות חוזרת על עצמה בשלושת כתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119, מינכן. בכת"י וטיקן 120 הסוגיה משובשת, אולם גם שם נראה כי נוסח המקור של כתב היד הינו כנוסח הדפוס. [בכת"י זה לא נמצא כלל חלקה השני של הסוגיה, אלא מיד לאחר חלקה הראשון של הסוגיה מופיע חלקה השלישי של הסוגיה. החלק השלישי מופיע בנוסח הלשון השניה, אך סופו מופיע כעין נוסח הלשון הראשונה: "ולרבא מאי איריא אלמנה אפילו פנויה נמי, אלמנה איצטריכא ליה". הצריכותא עצמה - חסירה.]

בחלק מן המקורות הובאו חלקים נוספים מהסוגיה בלשון השניה, דהיינו שחלקים אלו נכתבו פעמיים – בלשון הראשונה ובלשון השניה. שטמ"ק כפל את חלקה השני של הסוגיה בלשון השניה, ותוספות כפלו אף את חלקה הראשון של הסוגיה בלשון השניה.

מהו הסדר הנכון של הלשוניות? רוב המקורות גורסים כסדר שהבאנו בטקסט הגמרא: רש"י שבדפוס, תוס', רגמ"ה, שטמ"ק ב בשם 'גירסת ספרים ישנים'. נוסח הדפוס וכתבי היד גורס לכאורה בסדר הפוך, אולם לאחר ששיערנו כיצד אירעה הטעות – עולה כי כפי הנראה מקורו של נוסח זה גרס את הלשוניות בסדר הנזכר.

ישנם מקורות שבאמת גרסו בסדר הפוך: רש"י כת"י, שטמ"ק ב בשם 'מקצת ספרים ישנים', שטמ"ק א. לגבי שטמ"ק ב ניתן לדחות, שמא 'מקצת ספרים ישנים' גרסו כנוסח שבדפוס, ואין כאן הוכחה על סדר מקורי. לגבי שטמ"ק א ניתן לדחות שהוא הגיה את הלשוניות לפי סדרן שבדפוס, ולא נזקק לסדר הלשוניות.

נפקא מינה בין הלשוניות

אמירת 'הילך אתנן'

בלשון השניה התחדש שאתנן חל [באופנים מסויימים] רק אם אמר לזונה 'הילך אתנן', ואילו **בלשון הראשונה** לא הוזכר חידוש זה.

הרמב"ם (איסורי מזבח פ"ד ה"ח) פסק את חידושה של הלשון השניה: "אי זהו אתנן האומר לזונה הא לייך דבר זה בשכריך". ראה בסמוך שנדון כאיזו לשון פסק הרמב"ם.

אתנן פנויה לדעת רבא

בספר לחם משנה (איסורי מזבח פ"ד ה"ח) הבין כי נחלקו הלשוניות מהי דעתו של רבא לגבי אתנן פנויה. בברייתא שנינו שאתנן הינו אף בזונה ישראלית כגון אלמנה לכהן גדול, ובשתי הלשוניות הגמרא מקשה מן הברייתא על דעת אביי. **בלשון הראשונה** הגמרא אינה דנה כלל כיצד יסביר רבא עצמו את הברייתא. **בלשון השניה** הגמרא נזקקת אף להקשות ולבאר לפי דעת רבא מדוע נאמר בברייתא 'כגון אלמנה לכהן גדול'. מכך שהלשון הראשונה לא דנה בנושא, הוכיח בעל לחם משנה כי סוברת הגמרא בלשון הראשונה שרבא אינו מחמיר בכל פנויה אלא בביאת איסור כגון אלמנה לכהן גדול.

הרמב"ם (איסורי מזבח פ"ד ה"ח) פסק כאפשרות השניה בדעת רבא: "אי זהו אתנן... אחד זונה כותית או שפחה או ישראלית שהיא ערוה עליו או מחייבי לאוין, אבל הפנויה אפילו היה כהן אתננה מותר". בעל לחם משנה הסביר שהרמב"ם גרס כלשון הראשונה, וכעין זה כתב מהר"י קורקוס על אתר.

יש להקשות על ההנחה שהרמב"ם פסק כלשון הראשונה, הלא לגבי אמירת 'הילך אתנן' הוכחנו שהרמב"ם פסק כלשון השניה. אפשר ליישב כעין דרך הלחם משנה ולומר שהרמב"ם גרס את שתי הלשוניות: לגבי אתנן פנויה שנחלקו הלשוניות פסק הרמב"ם כלשון הראשונה [אולי מחמת שכך פשטות

הברייתא], אך לגבי אמירת 'הילך אתנן' פסק הרמב"ם כלשון השניה, הואיל והלשון הראשונה אינה חולקת על כך בפירוש.

דברי בעל לחם משנה אינם מוסכמים, אלא יש הסוברים שאף בלשון הראשונה רבא מחמיר באתנן פנויה ויש הסוברים שאף בלשון השניה רבא מיקל באתנן פנויה.

נבאר דברינו. **לגבי הלשון הראשונה** כתבו תוס' שרבא מחמיר באתנן פנויה. אפשרי לטעון שתוס' כתבו זאת רק לפי ההוה אמינא ולאחר שהגמרא הביאה את הסיפא של הברייתא יש להסיק שרבא החמיר רק באתנן אלמנה לכהן גדול ולא באתנן פנויה. אכן, מכך שתוס' לא כתבו כך, משמע שאין כאן הוה אמינא ומסקנא בדעת רבא, אלא מה שביארו תוס' בדעת רבא בתחילת הסוגיה נכון גם בסוף הסוגיה.

אם כן, מה נענה לקושיית הלחם משנה – מדוע בלשון הראשונה לא הקשתה הגמרא מן הברייתא על דעת רבא? יש לומר שהקושיה על דעת אביי חזקה יותר, וסומכת הגמרא שמתוך המשא ומתן על דברי אביי נבין גם מהו הביאור לפי שיטת רבא: כשם שלשיטת אביי הברייתא מתפרשת כשיטת ר' אלעזר המחמיר אף באתנן פנויה, ו'אלמנה לכהן גדול' נכתב לחדש שאף כאשר יש איסור אחר מחמיר ר' אלעזר – כך גם לשיטת רבא הברייתא מתפרשת שיש להחמיר אף באתנן פנויה [אפילו לשיטת חכמים], ו'אלמנה לכהן גדול' נכתב לחדש שאף כאשר יש איסור אחר הרי האתנן אסור.

בסגנון דומה כתב החזון איש: "ויש לומר דלתרווייהו פריך".

לגבי הלשון השניה כתב רבינו אברהם מן ההר (יבמות סא ע"ב) שרבא סובר כפשטות הברייתא - להחמיר רק באתנן אלמנה וכדומה, ולהקל באתנן פנויה. אם כן, מה הקשתה הגמרא על דעת רבא מן הברייתא? מבאר ראמ"ה שם: "ולרבא דאמר דאפילו (לא) תפסי בה קידושי הויה זונה למאי הלכתא אמר כגון אלמנה, וכי אכתי לא ידעינן דאלמנה [תפסי בה] קידושי, [הא כולהו תנאי] הכי סבירא להו חוץ מר' עקיבא." הלשון אינה נהירה, ונראה שלשיטת ראמ"ה עיקר הקושיה היא מייתורן של התיבות 'כגון אלמנה לכהן גדול', שכן לשיטה זו פשוט (!) שאתנן פנויה מותר.

הרמב"ם אינו יחיד בדעה שזנות מחייבי לאוין מחילה דין אתנן. שיטתו הועתקה בספר החינוך (מצוה תקעא), וכבר בעל היראים – ללא תלות ברמב"ם – כתב לגבי אתנן: "ומוקמינן לה בגמרא באסור לאו ודלא כר' אלעזר דאמר בהבא על יבמתו [ס"א ב'] פנוי הבא על הפנויה עשאה זונה הלכך לא מקריא זונה אלא באסורה לו" (ספר יראים סימן רצג). אף רבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב כג חלק א) כתב: "כי עקר דין אתנן זונה כתוב במסכת תמורה. ושם פשוט (!) כי אינו קרוי אתנן מפנוייה להאסר לגבי מזבח, אפילו היה הבועל כהן ובא על הפנויה אתננה מותר, כי אין קרוי אתנן זונה אלא מזונה דוקא שהיא ערוה על הבא עליה אפילו מחייבי לאוין או גויה זונה או שפחה".